

Daniela Dobiáše

Posuny ve vyjadřování kategorie určenosti v současné spisovné a nespisovné češtině

Práce Daniela Dobiáše si pod skromným názvem *posuny* klade za cíl prověřit, nakolik se zvolená část vyjadřování určenosti v češtině gramatikalizuje. Jinými slovy, nakolik se čeština mění i typologicky v tom smyslu, že v ní jsou určité ekvivalenty toho, co známe pod názvem člen obvykle z jazyků typologicky odlišných. Téma se v některých komentářích a postřezích ozývá už dlouho, soustavné zpracování ale chybí, především v příručkách. K soustavnosti a hlavně nenáhodnému pokrytí tématu může dojít až dnes, opřeme-li se o korpusová data psaná i mluvená. Z nich také vychází tato práce, kterou je tudíž třeba nejen přivítat, ale ocenit pro její široké rozkročení přesahující i tradiční českou gramatiku. Věcně se dělí na sedm kapitol, poměrně obsáhlé anglické resumé a tři přílohy.

V úvodní kapitole vymezuje autor cíl své práce (vyjádřený názvem) a poukazuje i na dosavadní neuspokojivé zacházení s termíny jako *deznance* (který je dnes téměř opuštěný), určenost splývající i identifikací a hlavně potřebu přehodnocení pojmů a termínů *denotace* a *reference*, mj. v souladu s převládajícím zahraničním územ a poznatky. Vymezuje i korpusové zdroje (100milionový SYN2000 z ČNK a Pražský mluvený korpus), s nimiž hodlá pracovat, i centrální výrazy, na které se soustřeďuje v daném rámci a datech, tj. *ten*, *nějaký* a *jeden*. Ve stručné diskuzi o odborných zdrojích naznačuje, že zná nejen situaci českou, ale jak významné zahraniční práce (především Hopper a Traugotová o gramatikalizaci) tak tématicky relevantní práce o více a ve více jazycích. Vítaným aspektem je odhodlání své výsledky porovnávat s angličtinou, opět korpusově zkoumanou.

Ve druhé kapitole diskutuje otázky a aspekty gramatikalizace, vyzdvihuje jednosměrnost jejího vývoje, protikladnost k autonomnosti slova i nárůst abstraktnosti ústící do gramatické funkce. Za její hlavní projevy se považuje ztráta paradigmatické váhy a variability a syntagmatické koheze. Jakkoliv jde o názory cizí, dodejme aspoň bokem, že lze minimálně k poslednímu očekávat zpřesnění, popř. doplnění především ve smyslu výrazného uvolnění syntagmatické kapacity prostředku. V návaznosti na tuto obecnou kapitolu pojmově zakotvující některé stránky gramatikalizace rozvíjí následující kapitola (třetí), opět stručně a jen v nárysu, některé aspekty gramatikalizace v češtině. K těm hlavním patří nárůst frekvence prostředku, který se gramatikalizuje (tady by v budoucnosti bylo užitečné srovnání na porovnatelném diachronním korpusu češtiny, který už vydatně roste). Autor pro lepší pochopení uvádí srovnání korpusové frekvence slov *ten*, *nějaký*, *jeden* s anglickými členy. Důležité je jeho zjištění, že frekvence těchto prostředků je v mluveném českém jazyce mnohonásobně vyšší (až desetkrát). Zajímavá je tu pak i část poukazující především pro mluvený jazyk, na roli prozodických prostředků a oslabování jak přízvuku tak i samotné formy (*nákej*).

Ve čtvrté kapitole se představují hlavní faktory hrající roli při vyjadřování určenosti v češtině. Autor tu terminologicky zavádí distinkci prostředků explicitních (zájmena a původní číslovka *jeden*) stojících proti prostředkům implicitním, které nemají jednoznačný korelát v nějaké formě (jde v podstatě o aktuální členění). Oproti obvyklé korelaci téma-znamé (a tedy určené) a réma-neznámé (a tedy neurčené) tu autor poukazuje na to, že pro mluvený jazyk tato distinkce, resp. korelace tak zcela neplatí (příklady s. 34, viz ale i tabulku na s. 45). Je jistě škoda, že tento problém tu dál sám už nerozvíjí.

Za vlastní jádro práce lze považovat kapitolu pátou, věnovanou distribuci sledovaných prostředků. Probírá kriticky názory jednotlivých lingvistů na funkce těchto prostředků, které se snaží dokládat, analyzovat a představuje je v kvantitativně vyhodnocených tabulkách. Sám si je přitom dobře vědom vágnosti a nedefinovanosti některých uvažovaných funkcí, a to už u V. Mathesia. V e shodě s Krámským považuje za vrchol gramatikalizace možnost generického užití, tj. zvl. prostředku *ten*. Pro neurčitost sleduje konkurenci slov *nějaký* a *jeden*, odlišných ve své distribuci zvláště s ohledem na mluvnické číslo. I zde konstatuje větší prominenci slova *některý* a *jeden* v mluveném jazyce. U toho druhého prostředku zaujme poukaz na škálovitost jeho funkcí, oscilující mezi kvantifikací a neurčitostí. I tyto prostředky jsou vyhodnoceny v souhrnných tabulkách. K celé kapitole přikládá pro srovnání analýzu anglických ekvivalentů, které až ve srovnání s češtinou názorně ukazuje míru pokrytí terénu v obou jazycích. Srovnání je podmíněno a usnadněno tím, že se tu srovnává překlad Kiplingova textu do češtiny.

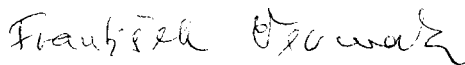
V závěru autor po stručném shrnutí svých výsledků konstatuje, že gramatikalizace, která zvláště v psané češtině nepokročila dosud do příliš pokročilého stadia, je proces otevřený. V mluveném jazyce lze však mluvit o jejím snad vyšším stupni.

Vedle vítaného a podrobného anglického resumé se v přílohách přehledně uvádějí data týkající se všech sledovaných tvarů, a to izolovaně i ve srovnání.

Předkládaná práce prokazuje dobrý vhled do tématu i rozhled po významné zahraniční literatuře. Na tomto základě autor dokázal vytvořit koherentní pracovní hypotézu, kterou myslím, že beze zbytku prokázal. Cílem práce, podloženým náročnou analýzou rozsáhlých korpusových dat, byla především přehlednost a inventarizace pojmů, aspektů a problémů, ne jejich vyčerpávající popis; korpusové přílohy pro jejich přílišný rozsah práce proto taky neobsahuje. Přesto je tento ucelený vhled do současného stavu vývoje gramatikalizace poučný a je třeba ho ocenit. Jistě by bylo užitečně, kdyby se autor dané tématice věnoval i v budoucnosti. Práce plně splňuje předpoklady na diplomové práce kladené a může být proto obhajována.

Návrh hodnocení: výborně

7.5. 2006

Prof. PhDr. František Čermák, DrSc, vedoucí práce